

In Memoriam Groene politieke filosoof Marius de Geus (1954-2020)

Roger Jacobs

Marius de Geus stierf, na een maandenlang ziekbed, op woensdag 20 mei 2020. Te midden van de Corona-lockdown maar niet door toedoen van het beruchte Covid-19-virus. Hij werd 65 en was nog geen twee jaar met pensioen. Hij laat een echtgenote en twee dochters na.

Als docent politieke theorieën aan de Leidse universiteit bleef hij steeds vasthouden aan de maatschappelijke relevantie van zijn functie. Hij stond erop de in zijn jarenlange intellectuele carrière opgedane inzichten en denkbeelden aan een breder publiek te presenteren. In het voorwoord van zijn laatste boek *Filosofie van de eenvoud* (2015) lezen we:

‘Op zich is dit een idee dat tegenwoordig aan de Nederlandse universiteit niet echt tot eigen voordeel strekt (...). Mijn opvatting is echter dat de medeburgers en belastingbetalers het volste recht hebben op Nederlandstalige en voor een breder publiek geschreven boeken. Het zijn deze meer toegankelijk geschreven boeken die een waardevolle bijdrage kunnen leveren aan de ethische, maatschappelijke en politieke discussies in het eigen land’.

In dit boek wordt het theoretische vertoog regelmatig verlucht en verlicht door ingelaste stukjes anekdotes en uitweidingen met een persoonlijk karakter waarin Marius aangeeft hoe hij en zijn gezin met vallen en opstaan zijn uitgewerkte ‘filosofie van de eenvoud’ in het alledaagse leven trachtten toe te passen. Mij sprak hij aan als een mens die een afkeer had van lege woordenkramerij en consequent de daad bij het woord voegde: ‘a man who walks the talk’. Zijn goede kennissen beschreven hem als een ‘lieve dwarsligger’, nooit drammerig of aanvallend, steeds argumenterend en vriendelijk ook tegenover andersdenkenden.

Mijn opvatting is echter dat de medeburgers en belastingbetalers het volste recht hebben op Nederlandstalige en voor een breder publiek geschreven boeken.

Naast zijn boeken volgde ik Marius’ ecologische zoektocht sinds het einde van de tachtiger jaren via lezingen (o.a. voor de Vlaamse diepgroene vereniging Aardewerk), geëngageerde brochures, tijdschriftbijdragen (o.a. voor het Vlaamse *Oikos* en het Nederlands libertaire *De As*) en inleidingen op vertaalde boeken (o.a. voorwoorden bij de heruitgaven van Peter Kropotkin). Bij het

doornemen van mijn Marius-documentatie viel het mij op hoeveel gekleurde post-it’s er tussen zaten met zijn handgeschreven oproepen: ‘dit moet je zeker lezen’, ‘wat vind je hiervan’, ‘stuur me je bemerkingen’, enzovoort. Met pijn in het hart realiseer ik me nu dat ik slechts zelden reageerde wegens de alomtegenwoordige dooddoener: een al te gevulde agenda. Onze laatste ontmoeting dateert van de Gentse alternatieve

boekenbeurs in het voorjaar van 2018: samen stelden we daar de door ons beide vertaalde en ingeleide essaybundel *Sociale ecologie en politiek* van de Amerikaanse groene filosoof Murray Bookchin voor. Net voor hij aan zijn ziekbed werd gekluisterd was hij nog volop in de weer met de redactie van de vertaling van Bookchins *Remaking society*, ondertussen uitgekomen onder de titel *Paden naar een groene toekomst* (2020).

Marius de Geus bij de viering van 10 jaar Oikos op 4 april 2007.

Samen met een andere Nederlandse ‘groene’ filosoof met anarchistische sympathieën, Ton Lemaire, hielpen de ideeën van Marius mij om de sprong te maken van een min of meer klassiek libertair socialistisch denken naar een diepgroen denken met onontbeerlijke sociale accenten.

Als geëngageerde adolescent was ik jarenlang actief binnen de Wereldscholen — beweging van priester Jef Ulburghs. Wereldscholen ontstond in 1970 en beijverde zich — in het spoor van denkers en doeners zoals Paolo Freire, Saul Alinsky en Piet Reckman — voor politiserende bewustmaking in volkswijken, waarbij ons een ‘socialisme van onderuit’ of een ‘basissocialisme’ als leidraad voor ogen stond. In de geest van die tijd — de zeventiger jaren — werd de ideologische inspiratie daarvoor vooral geput uit de marxistische traditie. Samen met enkele geestverwanten vonden we het — als tegenstanders van het leninistische voorhoede-denken — gepaster ons in de anarchistische traditie te situeren. Dat leverde ons het licht ironische etiket van ‘de brave anarchisten van Wereldscholen’ op. ‘Braaf’ omdat we de revolutionaire retoriek van het klassieke anarchisme vervangen hadden door het pedagogische optimisme van in volksbuurten opererende animatoren (in vakbond, buurtwerk, wetswinkel, dokterscollectief, arbeidsuniversiteit, wereldwinkel, enzovoort).

In 1983 zou Wereldscholen imploderen en opgeheven worden ten gevolge van de spanning tussen het maatschappelijke basiswerk en het politieke engagement. Zelf koos

ik voor de basiswerking — als leerkracht in het Vlaamse alfabetiseringswerk — maar daarbuiten bleef ik ook politiek geëngageerd. In die jaren werd mijn interesse gewekt door de opkomst van de prille groene partijen die ik beschouwde als de wat verlate, politieke uitdrukking van de libertaire idealen van mei '68, geconcretiseerd en verrijkt door de ideeën en praktijken van de nieuwe sociale bewegingen (natuur en milieu, een andere kijk op arbeid en economie, vrede, vrouwenemancipatie en natuurlijk ook internationale solidariteit). Ik kon me wel vinden in de stelling dat de ecologen zich profileerden op een nieuwe maatschappelijke breuklijn die links/libertaire opvattingen confronteert met rechts/autoritaire. Marius fungeerde voor mij als een bedachtzame gids bij de verkenning van die nieuwe groene horizons: ik had oor voor zijn aanbevelingen maar tegelijk hield ik mij het recht voor om af te wijken van het door hem uitgestippelde parcours. Ik zal hieronder dieper ingaan op een aantal van zijn groene stokpaardjes.

In 1993 kwam zijn boek *Politiek, milieu en vrijheid* uit waarin hij de vraag stelt hoe het komt dat ondanks het groeiende milieubewustzijn de oplossing voor het milieuvraagstuk verder weg lijkt dan ooit. Hij duidt twee oorzaken van die onbeheersbare crisis aan.

In de eerste plaats de dominante westerse milieu-ideologie. Hij bedoelt daarmee de verzameling van onderbewuste aannames over de natuur die haar steeds meer schade berokkenen. Zo bijvoorbeeld het antropocentrische mensbeeld: de mens als kroon van de schepping en als maat voor alle dingen. Of de opvatting van de natuur

als zijnde een 'wildernis' die moet gecultiveerd worden tot een onuitputtelijk reservoir van hulpbronnen en afvalputten. Of de veronderstelling van het onbeperkte incassatievermogen van die natuur. Het zijn dit soort ideeën die de ideologische bril vormen waarmee we de werkelijkheid duiden en betekenis geven. De voedingsbodem van die ideeën wordt gevormd door het christendom (de aarde is geschapen in functie van de

Verkozen politici vertonen een voorkeur voor bescheiden en behoedzame beleidsaanpassingen die hun kiespubliek niet bruuskieren.

---

mens), het vooruitgangsgeloof van de Verlichting (meer = beter = gelukkiger) en de liberale nadruk op de vrijheid van de mens als burger, producent en consument.

Als tweede oorzaak van de ecologische crisis verwijst hij, naast de westerse milieu-ideologie, naar een aantal 'autonome maatschappelijke mechanismen'. Er is het mechanisme van de parlementaire democratie gebaseerd op het algemeen stemrecht en periodieke verkiezingen. Zulk een staatsvorm is wel in staat om via geleidelijke hervormingen een hervordelende welvaartsstaat tot stand te brengen maar veel minder om via radicale maatregelen een dreigende ecologische catastrofe af te wenden. Verkozen politici vertonen een voorkeur voor bescheiden en behoedzame beleidsaanpassingen die hun kiespubliek niet bruuskieren en hebben een sterke neiging om de belangen van toekomstige generaties (zonder stemrecht) te verwaarlozen. Verder is er het economische mechanisme van de vrije markt gebaseerd op een 'groeï-of-sterf'-maxime. De motor achter die permanente dynamiek is het winstbejag (op kosten van onder andere de natuur), meerwaarde die nadien terug geïnvesteerd zal worden om nog meer op te brengen. Ook de rente die betaald moet worden op geleend kapitaal noodzaakt tot groei. Regulerende interventies vanwege de overheid worden daarentegen als stokken in de wielen van een op zich gezonde marktwerking beschouwd. Belangrijk is ook het mechanisme van de oneindige behoeften. Westerse burgers zien zichzelf prioritair als consumenten die vrij gelaten moeten worden in hun koopgedrag

en daarin ook hun levenszin zoeken: geluk wordt aldus gelijkgesteld met een eindeloze zoektocht naar meer. De discussie over de noodzaak van een andere, duurzame levensstijl zou centraal komen te staan in de latere periode van Marius' academische carrière.

Voor Marius stond het vast: onze westerse liberale democratieën gaan niet goed om met de milieucrisis. Hij houdt een pleidooi voor een krachtige staat die ertoe uitgerust én bereid is om radicale maatregelen ter bescherming van natuur en milieu door te voeren. Daarbij gaat het echter om een 'vrijheidslievende' krachtige staat en niet om een ecodictatoriale Leviathan — naar voren geschoven door o.a. de Amerikaanse ecologist William Ophuls (*Ecology and the politics of scarcity*, 1977) — die de individuele vrijheden ondergeschikt wil maken aan de milieubescherming. Niettemin was dit pleidooi nauwelijks acceptabel voor de libertaire groene stroming (waaronder Murray Bookchin (sociale ecologie), Arne Naess (diepe ecologie) en Kirkpatrick Sale ('menselijke schaal') die pleitte voor een gedecentraliseerde basisdemocratie en economische kleinschaligheid.

Toch was Marius' argumentatie evenwichtig. Hij somt eerst de voordelen op van gemeenschappen op menselijke schaal: ze laten actief burgerschap en lokale expertise toe; ze kunnen ook optimaal ingebed worden in hun natuurlijke omgevingen en ze bieden logistieke voordelen op het vlak van energie en van transport (bijvoorbeeld elektrische voertuigen voor de korte afstand). Hij noemt deze argumenten niet onsympathiek maar bij nader toezien onvoldoende doordacht. Buiten het coördinatieprobleem (waar zitten de hefboomen voor een globale ecologische actie?) vreest hij ook 'free rider'-gedrag van sommige gemeenschappen waardoor zelfs een confederaal milieubeleid grote gaten zou gaan vertonen.

Verder kan je net als voor kleinschaligheid ook een hele reeks valabele argumenten opsommen voor centralisatie: sommige producten en diensten kunnen slechts op een hogere schaal efficiënt voortgebracht of aangeboden worden. Denk bijvoorbeeld ook aan de noodzakelijke energie-opbrengst van grootschalige windmolenparken en zonnepaneelvelden.

Bovendien gelooft Marius de Geus niet in een post-kapitalistisch economisch alternatief voor de vrije markt en kiest hij voor een groene marktconomie. Dat veronderstelt echter een voldoende sterke regelgevende en controlerende staat die ervoor kan zorgen dat een milieuschadelijke productie niet langer winstgevend is. Als libertair politicoloog streeft hij daarbij wel naar een 'minimalisering van dwang' en een 'maximalisering van instemming'. Hij pleit daarom voor een zogenaamde 'telescopische staat' die het milieu beschermt met het oog op de toekomstige generaties en het niet-menselijke leven. Zo'n staat is een flexibele instelling die decentraliseert waar het mogelijk is en centraliseert waar het nodig is. De schaal van het milieuprobleem moet ook het beslissingsniveau bepalen: gemeentelijk, regionaal, provinciaal, gewestelijk, nationaal en globaal. Hoe lager het beslissingsniveau is, hoe meer burgerparticipatie ook mogelijk en wenselijk is.

Als libertair politicoloog streeft hij daarbij wel naar een 'minimalisering van dwang' en een 'maximalisering van instemming'.

De krachtige, maar toch 'realistische' maatregelen die deze 'telescopische staat' moet nemen vallen uiteen in twee categorieën.

Enerzijds zijn er de normerende maatregelen: een strenge regelgeving die vervuiling en verspilling economisch onaantrekkelijk maakt. Deze marktinterventie is niet bedoeld om de markt op termijn terug te dringen (deze teksten dateren nog van voor de doorbraak van het neoliberalisme). Want er bestaat momenteel geen werkzaam

alternatief voor de markt en — ook dat kan niet ontkend worden — die markt heeft, via innovatie, ons leven in de laatste halve eeuw een stuk gemakkelijker gemaakt. Anderzijds beschikt die markt vanuit zichzelf niet over een rem: als de overheid niet op de rem gaat staan dreigt de natuur helemaal in de uitverkoop terecht te komen. Besluit: de vrije markt kan slechts blijven bestaan onder strenge ecologische randvoorwaarden opgelegd en gecontroleerd door de overheid.

Naast normerende pleit Marius ook voor opvoedende maatregelen. Om onze samenleving echt duurzaam te maken dient er een diepgaande culturele omwenteling plaats te vinden. Marius ziet de milieuproblematiek immers niet als een technologisch probleem, zoals veel overheden en politieke partijen dat wel doen: zij suggereren dat we enkel hoeven te wachten op innovatieve ‘schone’ technologie die ons opnieuw in staat zal stellen onbekommerd, want ditmaal op duurzame wijze, grenzeloze materiële groei na te streven. Deze materialistische ingesteldheid is net een van de voornaamste bronnen van de ecologische crisis. Inwoners van de westerse maatschappijen zijn zowel ‘producenten/consumenten’ als ‘burgers’: in hun eerste hoedanigheid worden ze ertoe aangezet hun verlangens na te streven (dus: hard te werken om steeds meer te kunnen kopen, met alle negatieve milieu-effecten van dien), in hun andere hoedanigheid wordt van hen verwacht dat ze oog zouden hebben voor het ‘algemene belang’. In de praktijk komt dit erop neer dat de burger het onderspit moet delven voor de producent/consument. Vandaar ook dat de overheid de taak heeft om dat verstoorde evenwicht te herstellen: door een proces op gang te brengen van scholing en karaktervorming uitmondend in een ‘duurzaam hedonisme’ dat een synthese wil zijn van het courante

hedonisme (‘nooit genoeg’) en de antiek Griekse gematigde levensstijl (‘van grenzen weten’). In dat duurzame hedonisme wordt de levenszin geput uit een onthaast levensritme; minder en anders produceren en consumeren en een getemperd verlangen (een rijk en vreugdevol leven dat niet verslaafd is aan de consumptieroes).

Inspiratie voor de krachtige maatregelen die een ecologisch verantwoorde transitie vereist, zoekt Marius in de ‘groene’ utopieën. In zulke utopieën wordt geprobeerd afstand te nemen van de vertrouwde werkelijkheid om van daaruit ‘nog niet beproefde, ongekende en betere mogelijkheden te ontdekken’. Ze zijn bedoeld als maatschappijkritiek. Utopische denkers houden hun tijdgenoten een spiegel voor. Ze vergroten de negatieve aspecten van de huidige samenleving en bieden een radicaal alternatief aan. Hierdoor maken ze hun lezers bewust van het bestaande onrecht dat hen anders niet zou zijn opgevallen. En bevatten ze het impliciete appèl iets aan dat onrecht te doen. Ze leggen aldus de vinger op de maakbaarheid van de maatschappij.

Natuurlijk beseft Marius dat in deze veronderstelde maakbaarheid ook het grote gevaar van de utopie schuil gaat. Hij neemt Karl Popper (1902-1994) kritiek op het totalitaire karakter van sommige utopieën ernstig. Er bestaat inderdaad een utopistische traditie die ervan uitgaat dat er een absolute waarheid bestaat van waaruit een blauwdruk voor ‘de’ ideale toekomstige samenleving kan worden afgeleid. Deze moet dan vorm worden gegeven aan de hand van een onveranderlijk ideaal.

In de praktijk komt dit erop neer dat de burger het onderspit moet delven voor de producent/consument.

‘Er bestaat echter geen wetenschappelijk verantwoorde methode om uit te maken wat dit absolute en onveranderlijke ideaal inhoudt en wat de beste middelen zijn om haar te realiseren’.

In de praktijk komt dit erop neer dat een elite, die de waarheid in pacht meent te hebben, haar niet bekritiseerbare visie aan alle anderen oplegt. Die visie hoeft niet perse onrealistisch te zijn, maar zal op termijn steeds uitmonden in een gesloten en ongelukkige samenleving. Critici van utopische toekomstvisies zoals de bovenvermelde Popper en Marius’ collega-filosoof Hans Achterhuis zien daarom ook geen enkel heil in dit soort visionaire verhalen. Integendeel: radicale en grootschalige maatschappelijke ingrepen gaan steeds het menselijke bevattingvermogen te boven en brengen onvermijdelijk nieuwe problemen en onzekerheden teweeg die dan verdrongen zullen worden of gewelddadig de kop ingedrukt.

Marius is echter genuanceerder: hij neemt bovenstaande kritiek ernstig, maar weigert te accepteren dat gans de utopische traditie totalitaire trekjes zou vertonen. Hij wijst op het bestaan van een libertaire strekking binnen de utopische traditie: auteurs en denkers zoals Henry D. Thoreau (*Walden*), Peter Kropotkin (*Velden, fabrieken en werkplaatsen*), William Morris (*News from nowhere*), Aldous Huxley (*Eiland*) en Murray Bookchin staan heel uitdrukkelijk vrijheidsliebende samenlevingsvormen voor en denken er niet aan om toekomstige generaties op te sluiten in het keurslijf van een door hen ontworpen blauwdruk. Deze selectieve waardering van de utopische traditie combineert Marius met de uitdrukkelijke verwerping van het geloof in het bestaan van één absolute waarheid waaruit dan via deductie ‘het’ ideaal van het goede leven zou kunnen afgeleid worden (dat gold dus evengoed voor zijn eigen ideaal van een ‘eenvoudig leven’).

Utopieën kunnen echter een waardevolle rol spelen als er op een andere manier mee wordt omgegaan. Niet langer hoeven ze ons te leren hoe een perfecte samenleving er zou kunnen uitzien, wel kunnen ze ons ‘zinvolle vraagstellingen, uitgangspunten, ideeën, perspectieven en algemene criteria aan de hand doen die ons kunnen helpen bij het nemen van concrete beslissingen’. Groene utopieën mogen zeker niet fungeren als compromisloze en abstracte einddoelen, wel dienen ze praktische houvast te bieden als er keuzes moeten worden gemaakt. Zij kunnen ons helpen ‘vele kleine koerswijzigingen in te passen in een ecologisch verantwoorde richting’. Het gaat om koerswijzigingen die ‘foutvriendelijk’ zijn in de zin dat een foute afloop toch geen man overboord betekent omdat de mogelijkheid tot bijsturing open blijft. Marius sprak in dit verband graag van een pragmatisch utopisme, ik zie een verband met de strategie van het revolutionaire reformisme.

In 2007 publiceerde hij het artikel ‘Ecologische politiek en duurzame levensstijlen’ (*Oikos* 40) waarin hij zich ontgoocheld uitlaat over de tanende aandacht van het grote publiek voor de ecologische problematiek. Hij somt daarvoor een aantal redenen op: een toegenomen (overdreven) vertrouwen in technologische oplossingen en win-win-toverformules: een duurzame groei die het milieu niet belast én tegelijk voor welvaart en winst zorgt (het befaamde PPP-canon: planet — people — profit varen er wel bij). Ook verschoof het initiëren en vastleggen van het milieubeleid van het nationale naar het weinig tastbare Europese niveau, ver verwijderd van de leefwereld van de doorsneeburger. Zonder vat op deze schaal verliest die burger zijn interesse voor de problematiek. Verder heeft de triomf van het neoliberalisme, zeker in de beginfase,

in het voordeel gespeeld van het maatschappelijke segment van de welvarende middenklasse-tweeverdieners die zich in hun 'competitive spending' gingen meten met de hoge inkomensgroepen (woningstijl en automodel, zwembad en tweede verblijf, vliegtuiguitstapjes en de onontbeerlijke exotische vakanties). De westerse mens identificeert zich meer en meer met zijn consumentenstatus en komt aldus vast te zitten in een oneindige cyclus van verlangen, dagdromen, aanschaffen en gebruiken, gewoon worden en nieuwe verlangens ontwikkelen. De ethische basishouding in het leven verschoof van 'eenvoudig en sober' naar 'materialistisch en grenzeloos'. Vooruitgang wordt gelijkgesteld met materiële vooruitgang, een omarming van consumptiemogelijkheden en een bepaald soort vrijheid die gereduceerd wordt tot keuzevrijheid, namelijk vrij kunnen kiezen wat men wil consumeren.

Marius zocht deze betreurenswaardige evolutie te counteren door het initiëren en versterken van het ecologische burgerschap en het ecologische consumentisme. In de lijn van Andrew Dobson en John Barry beschouwt hij het ecologische burgerschap als een soort uitdijend politiek verantwoordelijkheidsbesef zowel in ruimte (alle aardbewoners omvattend) als in tijd (rekening houdend met de toekomstige generaties): dit verruimde algemeen belang bepaalt de grenzen van de individuele keuzevrijheid. Het ecologische consumentisme komt erop neer dat de consument niet langer kiest in functie van nutsmaximalisatie maar op grond van maatschappelijke verantwoordelijkheid en het milieu-impact. De westerse consument moet bereid zijn te betalen voor zijn vervuilende aankopen en gedragingen waarbij er gestreefd wordt zijn ecologische voetafdruk flink in te perken. Dit zal drastische gevolgen hebben voor de bewoners van de rijke landen met verregaande consequenties voor technologie, ethische basishouding en levensstijl. We hebben het reeds eerder gehad over Marius' keuze voor het 'duurzame hedonisme', een minder consumptieve levensstijl die niet de nadruk legt op uiterlijke kenmerken van maatschappelijk succes maar op innerlijke aspecten van het menselijke welzijn. Men kan hierbij denken aan ontspannenheid, evenwichtigheid, een sterkere gerichtheid op aandacht voor de medemensen, het genot van zinvol werk, het bijdragen aan de gemeenschap,... maar ook aan het belang van de spirituele dimensie: op waardige wijze 'zijn' in plaats gedachteloos veel spullen te 'hebben'!

Groene partijen hebben in deze noodwendige ecologische transitie een belangrijke rol te spelen: de aandacht vestigen op de dieperliggende oorzaken van de milieucrisis; het aankaarten van een alternatieve, ecologisch verantwoorde samenlevingsvorm; een voortrekkersrol spelen bij het lanceren van gedurfde ideeën; als waakhond fungeren voor de door de overheid gevoerde milieupolitiek; een mobiliserende factor te zijn voor een zich uitbreidend, ecologisch bewust publiek. In al die opdrachten zouden zij inspiratie kunnen putten uit de groene utopische traditie.

Marius besefte heel goed dat groene partijen in dat proces geconfronteerd zouden worden met een hele reeks delicate politieke dilemma's (onder andere radicale breuk versus stapsgewijze maar gerichte hervorming) maar hij betreunde het niettemin hartgrondig dat de utopische traditie nauwelijks ernstig werd genomen in de bestaande groene politiek. Wanneer de angst om electoraal afgestraft te worden of om potentiële kiezers te bruuskeren het haalt op de 'missie' van een politieke partij, dan wordt de bestaansreden van die partij onderuitgehaald. Wegens dit verregaande pragmatisme, dat geen oor meer had voor utopische geluiden, zou Marius in 2005 zijn lidmaatschap van GroenLinks opzeggen. Bijna een decennium later nog verweet hij op een ongevoelzaam heftige wijze de toenmalige partijvoorzitster Femke Halsema een verkwanseling

van de groene idealen waardoor de partij herschappen werd in een ideologische ruïne. De 'lieve dwarsligger' schrok er ten gepaste tijde niet voor terug om het overschrijden van de krijtlijnen die pragmatisme afgrenzen van politiek opportunisme, aan te klagen.

Ikzelf en vele anderen hebben ons opgetrokken aan Marius' enthousiast maar ook bezonnen betoog om de groene utopie in eer te herstellen: die groene utopie kan ons helpen om de wereld te redden! Door deze boodschap op de voor hem typische open, bedachtzame en opgewekte wijze uit te dragen heeft Marius de Geus de wereld bij zijn heengaan een stukje beter achtergelaten.

Korte bibliografie

- *Politiek, milieu en vrijheid. Over de onbeheersbaarheid van de milieucrisis, de rusteloze afvalmaatschappij en de noodzaak van een telescopische staat*, Jan van Arkel, 1993;
- *Ecologische utopieën. Ecotopia's en het milieudebat*, Jan van Arkel, 1996;
- (redactie) *Varianten van groen. Theorie en praktijk*, Stichting Marten Bierman, 1997;
- (samen met Thomas van Slobbe) *De bevrijding van het landschap. Vlechthekken en houtwallen in Nederland*, wAarde, 2001;
- *The end of over-consumption. Towards a lifestyle of moderation and self-restraint*, International Books, 2003;
- *Filosofie van de eenvoud. Vereenvoudiging en matiging als verrijking van het bestaan*, Jan van Arkel, 2015.

Artikels in Oikos

- 'De ecologisering van de liberaal-democratische staat', *Oikos* (speciaal nummer), najaar 1997, p. 159-167;
- 'Schuld en onschuld van de utopie', *Oikos* 10, winter/lente 1999, p. 42-49;
- 'Naar een andere milieuconsumptie', *Oikos* 24, 1/2003, p. 72-83;
- 'Ecologische politiek en duurzame levensstijlen', *Oikos* 40, 1/2007 p. 38-50;
- 'Groene politiek en levensstijl. Jos Geysels in gesprek met Marius de Geus en Dirk Geldof', *Oikos* 43, 4/2007, p. 22-29;
- 'Illich revisited: een herbeschouwing in het licht van de ecologische crisis', *Oikos* 51, 4/2009, p. 54-64.